

<https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.14>

УДК 159.9.072

ORCID 0000-0002-0970-2645

ORCID 0000-0002-0819-4001

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Руслан С. Окороків^{1AB}, Вікторія В. Мухіна^{2BCDE}

*1 -аспірант кафедри психології,
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський
державний педагогічний університет»*

E-mail: manufiktura1987@gmail.com

*2 - кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри*

*загальної психології Державний вищий навчальний
заклад «Донбаський державний педагогічний університет»*

E-mail: viktoriy.m3@gmail.com

Внесок авторів

А – дизайн дослідження; В – збір даних; С – статистичний
аналіз; D – підготовка рукопису; E – збір коштів.

Актуальність дослідження. Проблема опису структури та закономірностей прояву особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця набуває високої актуальності та непересічної значущості в умовах модернізації змісту сучасної вищої освіти.

Мета дослідження. Виявити та описати психологічні закономірності прояву основних структурних компонент особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки.

Методи дослідження. Вибірка дослідження утворена студентами ДВНЗ «ДДПУ» загальною кількістю 310 осіб та віком від 18 до 30 років. Використовується математико-статистична процедура аналізу ступеня статистичної достовірності розбіжностей середніх значень показників особистісно-професійного становлення. В якості методик дослідження використані методика діагностики сенсожиттєвої орієнтації (СЖО), діагностики рівня

суб'єктивного контролю (РСК), діагностики професійної самосвідомості майбутнього фахівця.

Результати дослідження. Представлена стисла психологічна характеристика основних структурних компонентів особистісно-професійного становлення (професійна самосвідомість, рівень суб'єктивного контролю, сенсожиттєві орієнтації) майбутніх фахівців на різних етапах навчання.

Висновки. Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця доцільно розуміти як індивідуально і суспільно обумовлений, активний та інтегративний процес психологічного, соціального та професійного зростання людини, спрямований на її фахову самореалізацію та самоствердження як суб'єкта життя та діяльності. Вдалося зафіксувати статистично достовірне зростання диференційованості професійної самосвідомості майбутнього фахівця в процесі його професійної підготовки від першого до п'ятого року навчання. Виявлено певне зниження рівня прояву показників ціннісно-мотиваційної сфери студентів в ході навчального процесу від першого до третього і від третього до п'ятого курсів. Додатково встановлено, що в процесі особистісно-професійного становлення студентів відбувається достовірний прогрес рівня суб'єктивного контролю над значущими ситуаціями їх життя.

Ключові слова: особистісно-професійне становлення, студент, майбутній фахівець, професійна самосвідомість, суб'єктивний контроль, структура, показник, рік навчання.

Psychological characteristics of personal and professional formation of future specialists

Ruslan S. Okorokov^{1AB}, Viktoriya V. Mykhina^{2BCDE}

*1 – Postgraduate Student of Psychology Department,
State Higher Educational Establishment «Donbass State
Pedagogical University», Slovyansk, Ukraine*

E-mail: shaydanatalya@gmail.com

*2 – Senior Lecturer of General Psychology Department,
State Higher Educational Establishment «Donbass State
Pedagogical University», Slovyansk, Ukraine*

E-mail: viktoriy.m3@gmail.com

Authors' Contribution: A – Study design; B – Data collection; C – Statistical analysis; D – Manuscript Preparation; E – Funds Collection.

Relevance of the study. *The problem of describing the structure and patterns of manifestation of personal and professional development of the future specialist becomes highly relevant and of paramount importance in terms of modernizing the content of modern higher education.*

The Aim of the study. *Identify and describe the psychological patterns of manifestation of the main structural components of personal and professional development of the future specialist in the process of training.*

Research methods. *The sample of the study was formed by students of DDPU with a total number of 310 people and aged 18 to 30 years. Mathematical-statistical procedure of analysis of the degree of statistical reliability of differences in the average values of indicators of personal and professional development is used. The methods of diagnostics of the sense of life orientation (SJO), diagnostics of the level of subjective control (RSC), diagnostics of professional self-consciousness of the future specialist were used as research methods.*

Results. *A brief psychological description of the main structural components of personal and professional development (professional self-awareness, level of subjective control, meaningful life orientations) of future professionals at different stages of training is presented.*

Conclusions. *Personal and professional development of the future specialist should be understood as an individually and socially determined, active and integrative process of psychological, social and professional growth of man, aimed at his professional self-realization and self-affirmation as a subject of life and activity. We managed to record a statistically significant increase in the differentiation of professional self-awareness of the future specialist in the process of his professional training from the first to the fifth year of study. There is a certain decrease in the level of manifestation of indicators of the value-motivational sphere of students during the educational process from the first to the third and from the third to the fifth year. In addition, it is established that in the process of personal and professional development of students there is a significant progress in the level of subjective control over significant situations in their lives.*

Keywords: *personal and professional development, student, future specialist, professional self-awareness, subjective control, structure, indicator, year of study.*

Вступ. Проблема структури та особливостей особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця, особливо на різних етапах його професійної підготовки у вищій школі, завжди цікавила науковців у галузі психолого-педагогічної теорії та практики. Проте сучасний галузевий науковий дискурс, попре численні систематизовані відомості щодо психологічних особливостей, динаміки та структури професійної підготовки майбутнього фахівця, дещо недостатньо представлений актуальною проблематикою щодо динаміки особистісно-професійного та соціально-професійного становлення майбутнього фахівця. Саме дані міркування обумовлюють актуальність нашого дослідження та вибір його теми.

Відомими дослідниками встановлено, що детермінантами особистісного та професійного розвитку фахівця виступають індивідуально-генетичні особливості людини, культурно-історичні закономірності буття, потреби людини в самореалізації, її особистий досвід і життєві кризи, сукупність мотивів та здатності до навчання, прагнення інтегруватися в соціально-професійний контекст (Лефтеров, 2008).

У дослідженнях, що були присвячені вивченню динаміки усвідомлення студентами їх особистісно-професійного становлення, з'ясовано, що чинниками його розвитку у період навчання у ВНЗ, є здатність до самоуправління, самооцінка, ставлення до власного "Я", професійні наміри, комунікативна соціальна компетентність (Фалько, 2009). Стверджується, що образ «Я» майбутнього фахівця виступає стрижневим компонентом професійної самосвідомості, прагнення до зближення зазначеного ідеального образу й соціально заданого образу професійності, до того ж успішне професійне становлення майбутніх фахівців інженерних спеціальностей вимагає актуалізації особистісної, предметної та соціальної рефлексії (Машченко, 2005). На основі

аналізу змістового забезпечення професійного становлення майбутніх офіцерів-прикордонників, було встановлено, що його можна охарактеризувати сформованістю в них світоглядних, військово-спеціальних, управлінських, моральних, волевих, педагогічних якостей, необхідних для успішного виконання своїх функціональних обов'язків (Дзюба, 2011).

Зазначимо, що під особистісно-професійним розвитком майбутнього фахівця прагнемо розуміти індивідуально і суспільно обумовлений, активний та інтегративний процес психологічного, соціального та професійного зростання людини, спрямований на її фахову самореалізацію та самоствердження як суб'єкта життя та діяльності. З огляду на дані міркування, в якості структурних компонент особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців ми в межах нашого дослідження перш за все будемо розглядати їх професійну самосвідомість, рівень суб'єктивного контролю та їх сенсожиттєві орієнтації тощо.

Методи дослідження. В якості методів дослідження нами використовується аналіз та синтез психолого-педагогічної літератури з теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної обробки матеріалу (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура визначення статистичної вірогідності розбіжностей між середніми значеннями виділених емпіричних показників із використанням t-критерія Ст'юдента на різних етапах навчання). З психолого-діагностичною метою нами використані наступні методики: методика діагностики сенсожиттєвої орієнтації (СЖО) (Леонтьєв, 1992), діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Столін, Кальвіньо, 1083), діагностики професійної самосвідомості майбутнього фахівця за допомогою вільного самоопису, що вперше використана для аналізу професійної самосвідомості майбутнього фахівця В.П. Саврасовим (Саврасов, 1986).

Експериментальною базою нашого дослідження став Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ). До складу

емпіричної виборки увійшли студенти першого, третього та п'ятого років навчання денної форми факультету спеціальної освіти, факультету гуманітарної та економічної освіти (спеціальності «Спеціальна освіта», «Облік та оподаткування», «Психологія»), загальною кількістю 310 осіб та віком від 18 до 30 років.

Результати дослідження. Далі нами виконано аналіз ступеня статистичної достовірності розбіжностей між середніми значеннями виділених показників особистісно-професійного становлення для представників студентів першого, третього та п'ятого років навчання, почнемо з показників професійної самосвідомості майбутнього фахівця, як невід'ємного компонента його професійного становлення.

Словник самоописів студентів першого курсу складав 240 понять. У середньому було використано по 5,4 поняття студентом. У студентів третього курсу загальна кількість понять для опису самосвідомості склало 297 понять. У середньому - 5,7 понять. Словник самоописів п'ятого курсу склав 205 понять. У середньому кожен студент використовував 7,5 поняття. Розходження в довжині словника самоописів між студентами першого та п'ятого курсу виявилися статистично достовірними на рівні $p < 0,05$ ($t=2,23$), відмінність довжини словника між першим та третім курсом не є статистично достовірною, відмінність довжини словника між третім та п'ятим курсом також не є статистично достовірною. Таким чином, спостерігається відмінність в бік зростання довжини словника самоописів від першого до п'ятого курсу, що може свідчити про закономірне зростання диференційованості професійної самосвідомості майбутнього вчителя в процесі його професійної підготовки в педагогічному ВНЗ.

Подальший аналіз словника самоописів допоміг встановити кількість використання майбутнім фахівцем тих або інших понять для об'єктивації свого професійного «Я» і, тим самим, визначити ті поняття, які найбільш релевантні цілям професійної самосвідомості на різних етапах навчання. Як показав порівняльний аналіз понять, використаних при

самоописах свого майбутнього професійного «Я» студентами перших, третіх і п'ятих курсів є ряд понять, які використовуються на всіх зазначених етапах професійної підготовки. Серед п'яти найбільш частотних понять можна виділити у першого та третього курсу дві групи значимих якостей: це особливості спілкування й організаторські здатності.

У словнику студентів третього курсу залишаються поняття, які ставляться до категорій особливостей організації процесу професійної діяльності, але на перший план уже виступають особистісні якості, які стосуються виконання функції професіонала. Студентам п'ятого курсу приходить усвідомлення необхідності глибоких спеціальних знань. Причиною такої зміни ми вважаємо виробничі практики, а також особливості навчальних програм у процесі професійної підготовки у виші.

Поняття, найбільше часто використовувані при самоописах студентами різних років навчання, у певній мірі й у тій або іншій формі представляють професійно важливі якості майбутнього фахівця. У той же час, студенти на всіх розглянутих нами етапах професійної підготовки недостатньо усвідомлюють необхідність володіння відповідними творчим потенціалом для досягнення високого рівня майстерності в майбутній практичній діяльності. Це у свою чергу говорить про недостатнє усвідомлення майбутніми фахівцями творчого характеру практичної діяльності.

Як сказано раніше, отримані в ході експериментального дослідження тексти самоописів майбутніми вчителями особливостей і властивостей свого професійного «Я», були піддані обробці за допомогою методу контент-аналізу, у результаті якого була побудована кодувальна матриця. У якості одиниць аналізу виступали ті властивості особистості, які вказувалися як суттєво важливі для подальшої професійної діяльності. На підставі даних, отриманих безпосередньо після контент-аналізу й, що знаходяться в кодувальних матрицях, були виведені показники, які надалі використовувалися при аналізі особливостей розвитку суб'єктності майбутнього вчителі. Це, так звані показники представленості в самоописах тих або

інших компонентів структури самоопису, які обчислювалися шляхом розподілу кількості збігів при самоописах до одиниць аналізу, що ввійшли в певну категорію, на обсяг вибірки, тобто представлений собою по суті частоту збігу студентами даного курсу до певного компонента структури професійної самосвідомості при самоописах.

Ми вважаємо, що кількість використання при самоописах одиниць аналізу понять даної категорії є показником представленості в самосвідомості компонента, що відповідає структурі професійної самосвідомості. Ступінь представленості в професійній самосвідомості «Особливостей самоорганізації», збільшується від першого до п'ятого курсу ($p_{1-5} < 0,05$). «Організаторські здібності» усвідомлюються студентами першого курсу вірогідно ширше, ніж третього ($p_{1-3} < 0,01$), а п'ятикурсниками ширше, ніж третьокурсниками ($p_{3-5} < 0,01$).

Середня довжина словника самоописів студентами свого майбутнього професійного «Я» достовірно зростає від першого до п'ятого курсу ($p_{1-5} < 0,01$), хоча між першим та третім, як між третім та п'ятим роками навчання дана розбіжність не набуває характеру статистично достовірної розбіжності. Достовірних розбіжностей по показниках представленості в самосвідомості елементів інформаційного пошуку; особливостей, які пов'язані з володінням сукупністю знань; особливостей оцінювання; власних особливостей, пов'язаних зі здатністю виявляти й враховувати в діяльності значимі якості власного «Я»; здатність до прогнозування та цілеутворення; а також професійно значимих цілей не виявлено. Показники студентів третього курсу по більшості (7 з 12) компонентів професійної самосвідомості перевершують відповідні показники студентів першого курсу, і в той же час за такими показниками як особливості інформаційного пошуку, інформаційний тезаурус, особливості контролю і оцінювання, організаторські здібності, показники студентів третього курсу виявилися нижчими за показники студентів першого курсу.

Для вирішення завдань емпіричного дослідження рівня суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими

ситуаціями майбутніми фахівцями, ми застосували методику діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) над різноманітними життєвими ситуаціями. Встановлено, що параметри особистості і форми її поведінки тісно пов'язані з екстернальністю – інтернальністю. Зміни локалізації контролю перспективніше будувати не як одномірну характеристику, а як багатовимірний профіль, компоненти якого прив'язані до різних типів соціальних ситуацій. Це пов'язано з тим, що особливості суб'єктивного контролю можуть змінюватися у людини залежно від того, представляється йому ситуація складною або простою, приємною або неприємною.

Як можна бачити, загальна інтернальність студентів п'ятого курсу достовірно вище, ніж у першокурсників. Значущі відмінності по цьому показнику між студентами третього і п'ятого курсів відсутні. За показником «Інтернальність в області досягнень» виявилися достовірно значущі відмінності по всіх курсах навчання в педагогічному університеті. «Інтернальність в області професійної діяльності» у студентів п'ятого і третього курсів достовірно вище, ніж у студентів першого курсу. Значущих відмінностей по цьому показнику між студентами третього і п'ятого курсів не виявлено. Відсутні достовірні відмінності між показниками «Інтернальності в області невдач», «Інтернальність в області сімейних відносин», а також по показнику «Інтернальності відносно здоров'я». Дане явище не зовсім природне, оскільки для більшості сучасних студентів питання здоров'я, сім'ї є актуальними.

Цей факт дозволяє нам говорити про те, що динаміка інтернальності незначна від першого до третього року навчання. При подальшому аналізі результатів спостерігаємо, що показники РСК студентів п'ятого курсу, перевершують практично всі відповідні показники студентів третього курсу (5 з 6). Дані результати дають нам право судити про закономірний розвиток локусу контролю від третього до п'ятого і від першого до п'ятого курсу.

Для вирішення завдання діагностики особливостей ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх фахівців в процесі

навчальної діяльності ми використовували методика СЖО, що дозволяє прослідкувати динаміку за такими показниками: «Мета в житті», «Емоційна насиченість життя», «Результативність життя», «Локус контролю-Я», «Локус контролю-Життя», «Загальна ОЖ». Розглядаючи показник «Мета в житті», констатуємо, що студенти першого курсу набрали найбільшу кількість балів по даному показнику (вище середнього), що може говорити про їх надмірну мрійливість, не підкріплювану особистою відповідальністю. Студенти цього ж курсу набрали в середньому недостатню кількість балів (нижче середнього), що свідчить про те, що вони живуть сьогоднішнім або вчорашнім днем. Кажучи про студентів п'ятого курсу зауважимо, що значення показника знаходяться в нормі, що говорить про те, що у них є перспектива на майбутнє. Таким чином, по показнику «Мета в житті» простежуються достовірно нижчі значення у студентів першого курсу порівняно з третім курсом і стабільність від третього до п'ятого курсу, але відмінності в цілому не є статистично закономірною.

Показник «Інтерес та емоційна насиченість життя» дозволяє говорити, чи сприймають студенти ВНЗ процес свого життя як цікавий, емоційно-насичений і наповнений сенсом. Можна відмітити, що у студентів третього курсу при дуже низьких значеннях показника «Мета в житті», сам процес життя приносить задоволення даній групі. Незважаючи на достовірно нижчі показники по даній шкалі у студентів першого курсу порівняно з третім курсом, і у студентів третього курсу по відношенню до студентів п'ятого курсу, дана відмінності не є статистично достовірними.

Розглядаючи відмінності по показнику «Результативність життя або задоволеність самореалізацією», спостерігаємо, що незадоволеність минулим відрізком життя зростає з кожним роком навчання у студентів вишу. Наступний показник, що нас цікавить – локус контроль «Я» («Я - господар власного життя»). Отримані дані говорять про те, що студенти вважають себе володарями достатньої свободи вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про сенс життя. Таким

чином, простежується зниження «Локус контролю-Я» студентів-педагогів між першим та третім та між третім та п'ятим курсом.

По показнику «Локус контролю-Життя» або «Керованість життям» були отримані наступні результати які свідчать, що студенти першого і третього курсу переконані, що життя не підвладне людському контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо щось загадувати на майбутнє. Таким чином по показнику «Локус контролю-Життя» у студентів вишу помітні близькі значення на першому та третьому році навчання і відмінність в бік зниження між третім та п'ятим курсом. Показник загальних смисложиттєвих орієнтацій дає уявлення про спрямованість життя в цілому, причому у студентів загальний показник смисложиттєвих орієнтацій на першому курсу трохи більше, ніж на третього курсі, а між третім та п'ятим роками навчання спостерігається помітна відмінність в бік зменшення.

Висновки. Результати опрацювання теоретико-методологічного підґрунтя досліджуваної проблеми дозволяють стверджувати зокрема: 1) шляхом теоретичного аналізу встановлено, що під особистісно-професійним розвитком майбутнього фахівця доцільно розуміти індивідуально і суспільно обумовлений, активний та інтегративний процес психологічного, соціального та професійного зростання людини, спрямований на її фахову самореалізацію та самоствердження як суб'єкта життя та діяльності; 2) зафіксовано статистично достовірне зростання диференційованості професійної самосвідомості майбутнього фахівця в процесі його професійної підготовки від першого до п'ятого року навчання; 3) виявлено певне зниження рівня прояву показників ціннісно-мотиваційної сфери студентів в ході навчального процесу від першого до третього і від третього до п'ятого курсів; 4) в процесі особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців відбувається достовірний прогрес рівня суб'єктивного контролю над значущими ситуаціями їх життя.

Література:

Дзюба П. М. (2011) Професійне становлення майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах особистісно орієнтованого навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький. 20 с.

Кальвиньо М., Столин В. (1983) Психосемантические различия личностных смыслов *Вестник МГУ*. Серия 14. Психология. № 3. С. 13-22.

Леонтьев Д.А. (1992) Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). М.: Смысл. 16 с.

Лефтеров В. О. (2008) Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.09. Харків. 37 с.

Мащенко Н.І. (2005) Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості студентів технічних університетів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05. К. 18 с.

Саврасов В.П. (1986) Особенности развития профессионального самосознания будущего учителя: дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Л. 175 с.

Фалько Н. М. (2009) Психологічні особливості особистісно-професійного становлення студентів психолого-педагогічних спеціальностей: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків. 19 с.

Оригінальний рукопис отриманий 4 березня 2022 року

Стаття прийнята до друку 15 березня 2022 року